

Český kontext Ivana Franka

Alexej Sevruk

V kontextu česko-ukrajinské kulturní výměny zaujímá Ivan Jakovyč Franko (1856–1916), spisovatel, humanitní vědec, překladatel, publicista a politik, zcela zásadní místo. S nadsázkou se dá říct, že se česko-ukrajinské kulturní vztahy ve druhé polovině 19. století a v první dekádě století 20. nesly ve znamení Ivana Franka. Následující text je pokusem načrtnout obrysy této kulturní výměny.

1. Franko: Zaostřeno na Čechy

1.1 Rukopisy královédvorský a zelenohorský

Překlady *Rukopisů královédvorského a zelenohorského* vytvořil Franko ještě jako gymnaziální student. Postupně přeložil všechny texty obsažené v obou *Rukopisech*. Frankův zájem o RKZ vyvrcholil v roce 1873, kdy je vydal pod jednotným názvem *Рукопись Короледворська*. Vydání bylo opatřeno Frankovým vstupním slovem, kde autor stručně převyprávěl obsah větších epických a epicko-lyrických celků obsažených v *Rukopisech*, zhodnotil obsah textů a text opatřil částečnými poznámkami vztahujícími se k poetice. Franko oceňoval zejména bohatě rozvitou básnickou obraznost, „lidovost“ básnického slohu *Rukopisů* a jejich celkové vlastenecké vyznění, přičemž se nedokázal vyvarovat subjektivního, nevěcného hodnocení textu *Rukopisů*.¹

Pro Franka je pravost obou *Rukopisů* nezpochybnitelnou věcí. V patetickém úvodu srovnává *Rukopisy* s dalšími památkami světového písemnictví. Zdůrazňuje přitom, že podobná díla jsou zdrojem národní hrdosti, akcentuje tedy úlohu, kterou hrály *Rukopisy* při posílení národního sebevědomí u Čechů.² Tento postoj však ne-

byl v té době nikterak výjimečný – byl značně rozšířený, a to i mezi českou kulturní elitou.

Kvalita překladu je poměrně vysoká. Pro překlad je charakteristická zdařilá rekonstrukce básnických i jiných výrazových prostředků originálu, a to v celé jejich šíři. Místy se vyskytující dialektismy, církevní slovanismy a polonismy³ nepůsobí rušivě, naopak organicky podtrhují celkově archaický ráz textů.

Bezprostřední vliv poetiky *Rukopisů* na Frankovo dílo lze spatřovat v jeho tvorbě, především v básnické sbírce *Uvadlé listí* (Зів'яле листя). Objevují se tu básnické prostředky podobné těm, které se vyskytují i v *Rukopisech*. Jedná se zejména o tyto tropy: 1) jednoduchá, nerafinovaná refrénovitost, užití epifor, anafor; 2) přírodní, animální a vegetační epiteta; 3) „lidová“ metaforičnost; 4) personifikace přírodních jevů (slunce, zvířata, rostliny, země); 5) užití nejrůznějších expresivních výrazových prvků (deminutiva, zvolání apod.).⁴

Kromě toho RKZ inspirovaly Franka k adaptaci námětů, obsažených v *Rukopisech*. Tak vznikla dramata *Tři knížata na jeden stolec* (Три князі на один пристол) a *Slavoj a Chrudoš* (Славој і Хрудош). I když tyto rané texty patří spíše k Frankovým slabším textům, význam adaptačních pokusů vycházejících z *Rukopisů* je pro Frankův umělecký růst nesporný. Navíc zde, podle Ziny Genyk-Berezovské, je třeba hledat původ postav typických pro vrchol Frankovy tvorby (proroků a duchovních vůdců národa), takových jako *Mojžíš* či *Ivan Vyšenskyj* ze stejnojmenných básní, s nimiž se Franko-básník a Franko-politik do značné míry identifikoval. Ty vznikaly

analogicky k vyprávěči *Rukopisů* Lumírovi – národnímu pěvci a věštci.

1.2 Karel Havlíček Borovský

Frankovým nejčastěji překládaným a obdivovaným českým literátem byl Karel Havlíček Borovský. Frankovi byla sympatická zejména Havlíčkova nesmlouvavost a nekompromisnost, s níž český vlastenec kritizoval politické a společenské poměry. Z literárního hlediska byl Frankovi blízký Havlíčkův způsob tvorby, jeho zdánlivě prostý, jednoduchý styl,⁵ který „nemá nic společného s romantismem, panujícím v první polovině [...] 19. stol.“⁶

V roce 1901 Franko dokončil práci na překladu výběru poezie z Havlíčkovy tvorby, který téhož roku ve Lvově vydal. Tuto knihu Franko věnoval profesoru T. G. Masarykovi, od něhož se mu dostalo podpory a inspirace v této věci⁷ (Masaryk mj. věnoval Frankovi exemplář své monografie *Karel Havlíček, snahy a tužby politického probuzen*⁸). Do Frankova výběru vešly z Havlíčkovy tvorby kromě věnování a rozsáhlé biografické črty o Havlíčkovi tyto texty: báseň *Křest svatého Vladimíra*, *Tyrolské elegie*, balada *Král Lávr*, deset drobnějších básní a dvacet epigramů.⁹ Ve své době to bylo vůbec první ucelené cizojazyčné vydání Havlíčkovy tvorby.

V biografické stati Franko akcentuje zejména Havlíčkův vztah k Ukrajině: zmiňuje se o jeho návštěvě Lvova, o jeho epigramech, kritizujících haličské moskvofilství, a rovněž poukazuje na vliv ukrajinské slovesnosti na Borovského tvorbu. Upozorňuje např. na to, že satirický epos *Křest svatého Vladimíra* je psaný formou tzv. „kolomyjkového verše“¹⁰, typického pro ukrajinský folklor a hojně používaného ukrajinskými básníky 19. století. Při svém úsilí o přesný umělecký překlad jej Franko často ozvláštňoval národními a lokálními prvky, aby zvýšil aktuálnost textů pro ukrajinského čtenáře.

1.3 Franko a česká moderna

Od určité doby začal Franko systematicky sledovat dobové literární dění v Zemích koruny české a záhy obrátil pozornost na to, co bylo v české literatuře aktuální, tedy na své současníky. Tak vznikaly ukrajinské překlady básní J. S. Machara, Jana Nerudy, Svatopluka Čecha, Elišky Krásnohorské nebo Jaroslava Vrchlického. Ne všechny tyto literáty hodnotil Franko stejně příznivě jako Havlíčka. I zde se projevil Frankův „objektivní realis-

mus“ a jakýsi druh národnického konservatismu; Franko, nade vše si vážící angažovanosti, „vyššího“ cíle, kterému by měl být tvůrčí proces podřízený, se nemohl zcela ztotožnit s požadavky generace české moderny, zejména s požadavkem individualismu, s přejímáním „cizích“ (tedy západoevropských) vlivů a s požadavkem „umění pro umění“. Ke každému z překládaných autorů Franko zaujímal komplikovaný postoj, který se s časem mohl měnit.

Nad „hromadu křiklavých modernistů“ tak paradoxně vyzdvihl mj. jednoho z otců *Manifestu české moderny*, Josefa Svatopluka Machara.¹¹ „Obě tyto knížky [*Boží bojovníci* a *1893 – 1896: básně* – pozn. aut.], ačkoliv veskrze současné, ‚moderní‘ svým obsahem, spolu s tím jsou skoro úplně svobodné od vlivů jakékoliv školy; vlastní Macharův talent se v nich projevuje zářivě a čistě.“¹² Pro Franka je příznačné, že za hodnotné v nich považuje hlavně politickou a společenskou angažovanost, autorovy sympatie s „bojem za emancipaci svého národa“ a celkově opoziční postoj Machara vůči vládnoucím autoritám. Z Macharových děl Ivan Franko například přeložil *Magdalenu*, *Husovu matku*, *Oriandu* nebo *V létě přes Halič*. Mimoto napsal několik rozsáhlejších studií a krátkých článků o Macharově tvorbě.

Ke svým dalším českým kolegům nebyl Ivan Franko zdaleka tak vstřícný. V již zde zmíněném článku o Havlíčkovi neváhal označit poezii Vrchlického, Zeyera a Svatopluka Čecha za „kabinetní“ a umělou.¹³ Polemické tóny s Frankovým postojem k české moderně se objevují v dopisech Frankova překladatele Františka Hlaváčka. Tento Frankův český překladatel a propagátor jeho děl doporučuje Frankovi *Manifest české moderny*, po jehož přečtení by si, podle něho, svůj názor na tzv. modernu ukrajinský tvůrce určitě zlepšil. Hlaváček zároveň Franka upozorňuje na přímou souvislost mezi „postupující kulturní prací moderních směrů“ a růstem zájmu o ukrajinskou kulturu.¹⁴ Nutno podotknout, že to byla hlavně generace české moderny, která směřovala svůj zájem na tvorbu Franka, jak na to upozorňuje Genyk-Berezovská.¹⁵

Frankův zájem o české modernisty je tak obvykle hodnocen jako značně vysoký výdobytek na poli česko-ukrajinské literární vzájemnosti, „[...] pokud ji chápeme jako přibližování a zkoumání hodnot, nikoli

jako přímé ovlivnění nebo těsné duchovní prolnutí.“¹⁶

2. Čechy: zaostřeno na Franka

2.1 Překlady

S počátkem 90. let 19. století povědomí o Frankovi začíná pronikat do českého prostředí. To souviselo s Frankovou účastí na Sjezdu slovanské pokrokové mládeže v Praze v květnu 1891.¹⁷ Již o rok později Franko prorazil v Čechách jako spisovatel, a to svou naturalisticky laděnou novelou z vězeňského prostředí *Na dně*.¹⁸ Autobiograficky laděný text vznikl po Frankově druhém uvěznění v roce 1880. Do češtiny byl přeložen po dvanácti letech od svého napsání, reprezentoval tedy relativně aktuální vrstvu ukrajinské literatury. Povídka vyvolala v českém prostředí značný ohlas trvalejšího rázu, hlavně díky naturalistickému popisu rakouského vězení, a po svém vydání se dočkala řady příznivých recenzí, mj. např. od recenzentů zvučných jmen (jako např. Arnošt Procházka).¹⁹

Po několika letech vychází další ukázky z Frankovy tvorby: novela *Boa constrictor*²⁰ v překladu Františka Hlaváčka a drama *Ukradené štěstí*²¹ v překladu Jaroslava Rozvody. Objevily se snahy uvést zmíněné drama na prkna Národního divadla. To se však nepovedlo, údajně kvůli nekvalitnímu překladu.²² Nižší kvalita překladů byla vytýkaná i jinými recenzenty. Například Procházka k překladu Bohuslavy Sokolové poznamenává: „Překlad sám nezachycuje, nedrží, nepřevádí s dostatek drsnou, odposlouchanou mluvu originálu. Uniformuje příliš, uhlazuje a zeslabuje.“²³ Josef Karásek o stejném překladu píše toto: „Překlad sl. B. Sokolové nemohu pochváliti. Překládala s otrockou závislostí na originálu, – přečtěte si jen stránku 17! Co tu rusismů! A jak neobratný, jak hranatý překlad! A jak se hemží hrubými poklesky mluvnickými a slohovými! Jisto je, že by nebyla uškodila překladu větší péle i několikerá redakce.“²⁴

Za Frankova života se českého vydání dočkal ještě povídkový cyklus *Haličské obrazy*,²⁵ který se rovněž setkal s příznivou reakcí české kritiky.

Překlady Frankových děl vychází ve více či méně dlouhých intervalech pravidelně až do dneška. Posledním takovým počinem

se stalo vydání překladu básnického cyklu *Uvadlé listí*.²⁶

2.2 Franko v českém tisku

V poslední dekádě 19. století Ivan Franko proniká na stránky českého tisku. Už v roce 1888 píše několik článků do prvního dílu *Ottova slovníku naučného*.²⁷ V roce 1891 uveřejňuje *Časopis českého studentstva* zkrácený proslav, přednesený Frankem během Sjezdu slovanské pokrokové mládeže.²⁸

Velice plodná z hlediska česko-ukrajinských kulturních vztahů byla Frankova spolupráce s měsíčníkem *Slovanský přehled*. V roce 1898 kontaktoval Ivana Franka Adolf Černý, pražský profesor slavistiky a iniciátor zmíněného měsíčníku: „Prosím Vás, napište již pro první číslo dopis o poměrech a nejnovějších snahách i událostech rusínských, jeho rukopis bych potřeboval do 15. září (septemburu).“²⁹ Ivan Franko napsal pro tento *Sborník statí, dopisův a zpráv ze života slovanského*³⁰ pět studií o soudobé ukrajinské literatuře.³¹ Díky těmto článkům česká veřejnost měla možnost dozvědět se o tendencích a autorech ukrajinské literatury konce 19. a počátku 20. století, jakými byli Lesja Ukrajinka, Vasyl Stefanyk, Mychajlo Kocjubynskyj, Bohdan Lepkyj, Ostap Luckyj aj. Záhy následovaly překlady jejich děl do češtiny.

3. Závěr

Ivan Franko zprostředkoval dialog mezi českou a ukrajinskou kulturou. V 70. a 80. letech 19. století šířil českou kulturu v ukrajinském prostředí (překlady, články). Franko se při výběru českých textů řídil uměleckým instinktem, a pokud jen mu to jeho poněkud konzervativní povaha dovoľovala, vybíral věci kvalitní, mající trvalejší hodnotu. Literární texty z české literatury následně ovlivnily tvorbu Franka i jeho následovníků.

Dvojsečnost Frankovy osobnosti napomohla obousměrné kulturní výměně. V letech devadesátých se Ivan Franko prosadil v českém prostředí, a to nejen jako umělec, ale i jako publicista a autorita v ukrajinských otázkách. Svým aktivním působením nastartoval proces vzájemného českého a ukrajinského poznávání a připravil solidní podmínky pro jeho další rozvoj.

Poznámky:

- 1** „Співи рукописі Короледворської – то ясна і непогасаюча зірда в словесності чеській, то часть великого образу старини, давньої чеської слави; тії неримовані співи про розличні ритми, що се за джерело найчистішої поезії! Язык в них так чистий, так звучний, вироблений і так повний зворотів правдиво поетичних, що дивуватися нам приходиться, як скоро і як високо виробився уже чеський язык в так древній старині.“ Іван Франко, „Дещо про рукопись Короледворську“, in: М. Мольнар – М. Мундяк (eds.), *Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками*, Bratislava, Словацьке вид-во художньої літератури 1957, s. 250.
- 2** „У таких піснях народ звичайно зложив усе, що йому миле і немиле, свою славу і силу, свої ідеї і погляди, зложив образ свого життя. Хвалиться ними кожний народ, яко найдорожчим скарбом своїм, котрого йому ніщо видерти не може.“ Тамтєж, s. 249.
- 3** Jev typický pro celou Frankovu tvorbu, což je vzhledem k rozkolísanosti a nejednotnosti tehdejší ukrajinské normy pochopitelné.
- 4** Srov.: „Aj, ty slunce, aj, slunečko/ ty li si žalostivo?/ Čemu ty svietíš na ny,/ na biedné lidi?“ („O pobití Sasíkův“, in: *Rukopis královédvorský*, dostupný z: <<http://kix.fsv.cvut.cz/rkz/text/ben.htm>>, [cit. 8.11.2011]) a „Ach ty žale, žale,/ stále tíž tě cítím!/ Pustil jsem svou holubičku,/ už ji nezachytím!“, „Doubečku, dube zelenavý,...“, „Kalinečko moje, proč se vhájí skláníš,/ proč se vhájí skláníš?...“, apod. Ivan Franko, *Uvadle listí*, přel. J. Vladislav, Praha, BBart 2006, s. 42n.
- 5** „Neobyčejná prostota Havlíčkovy poezie je toliko povrchní maska; ona kryje v sobě neobyčejnou hloubku, smělost myšlení, břitkost a epigramatickou přesnost vyjadřování.“ Іван Франко, „Моє styky s prof. Masarykem“, in: М. Мольнар – М. Мундяк (eds.), *Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками*, s. 479.
- 6** „Яко поет не має Гавлічек нічого спільного з пануючим у першій половині ХІХ в. в Слов'янщині романтизмом. Навпаки, його поезію і прозу можна вважати щирим противенством романтизму.“ Іван Франко, „Карел Гавлічек – Боровський“, тамтєж, s. 336.
- 7** Franko o tom ve svém věnování píše: „Vysoce vážený pane! V čelo knížky, kterou nyní posílám do světa, dovoluji si postavití Vaše vážené jméno, neboť Vám náleží v značné míře zásluha o její ukončení a vydání. Vaše překrásné dílo o Havlíčkovi [...] spolu s Vašimi dřívějšími pracemi [...] osvětlily mi velký význam Havlíčkův pro rozvoj českého národa, naučily mne vážiti si a obdivovati politického tohoto pracovníka a bojovníka tam, kde jsem dosud miloval a obdivoval básníka.“ Іван Франко, „Моє styky s prof. Masarykem“, тамтєж, s. 478.
- 8** Doslovný opis Masarykova věnování: „Čtěný pane doktore, vím, že Havlíčka máte rád, a proto Vám posílám svou knížku. Myslím, že Havlíček posud je dobrým rádcem in politics, a obzvláště národům menším a nesamostatným, a jsem si jist, že i Vy tam naleznete, co pořád se hodí pro poměry Vaše. Přeje vše dobré T. G. Masaryk 10. 10. 96“ Тамтєж, s. 478.
- 9** Тамтєж, s. 481.
- 10** „Dvě čtrnáctislabičné strofy s obligátní césurou po osmé slabice a ženským rýmem tedy pravidelné střídání čtyřstopého a třístopého trocheje.“ Л. И. Тимофеев – Ф. С. Тураев (eds.), *Словарь литературоведческих терминов*, Москва, Просвещение 1974, s. 139 [překlad autora].
- 11** Za zmínku stojí fakt, že J. S. Machar byl vlastně jediný, kdo z českých literátů výrazněji navázal kontakty s představiteli tzv. pražské básnické školy v meziválečném Československu. Zachovala se například korespondence Machara a Jevhena Malanjuka.
- 12** Іван Франко, „З чужих літератур (Чеська «модерна» і Й. С. Махар)“, in: М. Мольнар – М. Мундяк (eds.), *Зв'язки Івана Франка з чехами та словаками*, s. 333 [překlad autora].
- 13** „Особливо після космополітичної чеської поезії нової доби, після кабінетних епопей і лірик ґрхліцького, Сватоплука Чеха, Зейера – Гавлічкова поезія смакує як чиста джерелова вода після більше або менше штучного заграничного вина.“ Іван Франко, „Карел Гавлічек – Боровський“, тамтєж, s. 347.
- 14** Viz dopis Františka Hlaváčka ze dne 11. 11. 1895. Тамтєж, s. 547–548.
- 15** „Popularizace Frankova uměleckého jména byla v Čechách do značné míry v rukou mládeže.“ Zina Genyk-Berezovská, „Ve znamení Ivana Franka“, in: O. Zilynskij (ed.), *Sto padesát let česko-ukrajinských literárních styků*, Praha, Svět Sovětů 1968, s. 49.
- 16** Тамтєж, s. 49.
- 17** „IVAN FRANKO *1856 †1916 VELKÝ SYN UKRAJINSKÉHO LIDU, BÁSNÍK – REVOLUČNÍ DEMOKRAT PROMLUVIL ZDE NA SJEZDU SLOVANSKÉ POKROKOVÉ MLÁDEŽE 18. 5. 1891“ – stojí na dvojjazýčné pamětní desce, instalované na pražském Žofíně.
- 18** Ivan Franko, *Na dně*, přel. B. Sokolová, Praha, Nákladem vydavatelství „Časopisu českého studentstva“ 1892.

- 19 Recenze vyšla v časopise *Literární listy* 4, 1883, č. 14.
- 20 Ivan Franko, *Boa constrictor*, přel. F. Hlaváček, Praha, J. Otto 1898.
- 21 Ivan Franko, *Ukradené štěstí*, přel. J. Rozvoda, Praha, J. Otto 1898.
- 22 „Украдене щастє“, které v překladu Rozvodově bylo podáno ‚Národnímu Divadlu‘ k provozování, bylo odmítnuto. Když jsem po tomto odmítnutí dostal do rukou překlad Rozvodův, podivil jsem se, jak špatnou češtinou je psán, i myslím, že správa ‚Národního Divadla‘ odmítla drama pro tento špatný překlad.“ Dopis Františka Hlaváčka ze dne 11. 11. 1895, in: M. Мольнар – М. Мундяк (eds.), *Зв’язки Івана Франка з чехами та словаками*, s. 549.
- 23 Arnošt Procházka „Ivan Franko, Na dně“, tamtéž, s. 605.
- 24 Josef Karásek, Ivan Franko: Na dně, tamtéž, s. 608.
- 25 Ivan Franko, *Haličské obrázky*, přel. Jar. V. Burian, Praha, J. Otto 1907.
- 26 Ivan Franko, *Uvadlé listí*, přel. J. Vladislav, Praha, BBart 2006.
- 27 *Ottův slovník naučný*, díl první, Praha, J. Otto 1888, s. 555n, 765n.
- 28 Z proslovu Ivana Franka na prvním sjezdu slovenského pokrokového studentstva v Praze r. 1891. *Časopis českého studentstva* 3, 1891, č. 11, 178–179.
- 29 „Dopisy Adolfa Černého“, in: M. Мольнар – М. Мундяк (eds.), *Зв’язки Івана Франка з чехами та словаками*, s. 555.
- 30 Časopis vychází dodnes s podtitulem „Historická revue pro dějiny střední, východní a jihovýchodní Evropy“.
- 31 Jedná se o tyto články: „Literatura ukrajinsko-ruská (maloruská)“, *Slovanský přehled* 1 (1899), str. 52–56, 103–110, 293–302; „Literatura ukrajinsko-rusínská r. 1898“, *Slovanský přehled* 1, 1900, s. 385–390; „Literatura ukrajinsko-ruská r. 1899“, *Slovanský přehled* 2, 1900, str. 475–480; „Leša Ukrajinka“, *Slovanský přehled* 2, 1900, str. 161–162; „K dějinám česko-rusínské vzájemnosti“, *Slovanský přehled* 3, 1901, s. 156–160.